

Szili Katalin

Távolságtartás, meghittség, azonosulás, szubjektivitás (Adalékok a nyelv és a kultúra kapcsolatához a magyar nyelvben)*

1. Nyelvünk képe a külföldiekben: hitek és tévhitek

Ha nyelvünket mutatjuk be a nagyvilágnak, legfőképpen grammatikájának bonyolult rendszerét emeljük ki, többesetű főnévragozásunkat, az alanyi-tárgyas ragozás meglétét, szóképzésünk zavarba ejtő gazdagságát. Nem kis büszkeséggel szólunk irodalmunk, azon belül is költészetünk kivételes, mások által nehezen hozzáférhető értékeiről. Nincs abban tehát semmi meglepő, hogy a külföldiekben élő, javarészt általunk formált, sugallt kép is e jellemzőkből tevődik össze: a magyart nehezen megtanulható, különös nyelvnek tartják, rólunk pedig az a hír járja, hogy nyelvünket, irodalmukat nagy becsben tartjuk. Az első véleményt a magyar mint idegen nyelv tanáraként – bármily meglepőnek is tűnik – nem osztom maradéktalanul. A magyar nyelv eltérő nyelvtana másfajta súlypontokat követel meg a tanítás-tanulás folyamatában (a kezdeti lépések jóval nehezebbek, mint más nyelvekben), s oktatása nagyfokú felkészültséget a tanártól, de nem kell ugyanannak a tudásszintnek az eléréséhez összehasonlíthatatlanul többet tanulni magyarul, mint például oroszul vagy angolul.

Az anyanyelvünkhöz való pozitív viszonyunknak, óvó-védő magatartásunknak jól meghatározható oka van: viharos történelmünkből, sajátos geopolitikai helyzetünkből következően azon népek közé tartozunk, amelyeknél a közös nyelv a kulturális és nemzeti hovatartozás meghatározója volt, így léte, megmaradása nemegyszer nemzeti sorskérdéssé vált. Különleges rangjának a beszélőközösség tagjai között, a verbális és írott nyelvhasználatban megmutatkozó nagyfokú igényességnek számos nyoma van. A szabatosan megfogalmazott gondolatokért szívesen nyúlunk vissza eleinkhez, a gondosan megválogatott memoriterek pár évtizeddel ezelőtt még elengedhetetlen részét képezték az oktatásnak (milyen kár, hogy ma már nem), még a tudományos műveket is gyakran színesítették jól megválasztott idézetek. A közszereplőkkel szembeni egyik alapelvárásunk a tiszta, értelmes beszéd. Elismeréssel illetjük a szóval bánni tudókat (ahogy gúny tárgyává válnak a hasonló eré-

---

* A cikk az OTKA (T 29523) projekt támogatásával készült.

nyeket nélkülözők), sőt az átlagosnál többet vagy jobban beszélők a társadalom bármely rétegében megkülönböztetett figyelmet vívnak ki maguknak.

A beszélni tudás elismerésében természetesen nem vagyunk egyedül. Mint ismeretes, a kommunikáció néprajzával foglalkozó etnometodológiai kutatások alapvetően két típusra osztják az embercsoportokat attól függően, milyen jelentőséget tulajdonítanak a beszélésnek, illetve a csendnek. (Az empirikus vizsgálatok azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a határvonalat nem a civilizált és az ún. primitív népek között lehet megvonni.) Az ázsiai kultúrákban a Zen buddhizmus hatásának köszönhetően a csendnek, a hallgatásnak jóval nagyobb jelentősége van a beszéddel szemben. A keleti filozófia tanítása szerint a legfontosabb dolgok nem fejezhető ki a nyelvvel, az csak másodlagos, triviális üzenetek közvetítésére alkalmas. A délnyugat-afrikai nomád kungok ezzel szemben rendkívül beszédesek, a beszédnek több módját fejlesztették ki (Marshallt idézi Wardhaugh: 1995: 215). A kelet-indonéziai rotik az élet legnagyobb élvezetének tartják a beszédet, annak minden válfaját, a vitát, az érvelést, általában a verbális tevékenységben való elmerülést. A brit columbiai bella coolák állítólag szüntelenül beszélnek, a szellemességet különösen értékelik (i.m. 216).

2.1. A nyelv és kultúra viszonya, a nyelv mint kultúrahordozó kódrendszer

De vajon milyen vélemény formálódik a magyar nyelvről azokban, akik megtanulására vállalkoznak, tehát közvetlen kapcsolatba kerülnek vele? Grammatikai rendszerünk másságán túl milyen rejtett és nyílt üzeneteket közvetít rólunk, mennyire más vagy hasonló tudást, értékeket, világszemléletet, viselkedésformákat stb. jelelni meg? A feltett kérdések a magyar nyelv kultúrahordozó szerepét, sajátosságait érintik, s az adandó válaszokat a nyelv és kultúra bonyolult kapcsolatrendszerében kell meglelnünk. A feladat korántsem egyszerű, teljesítése több szempontból is nehézségbe ütközik. Egyfelől gátolják a kultúra fogalmának meghatározásában mutatkozó bizonytalanságok, de a viszonyukat megfogalmazó elméletek bizonyítása sem tekinthető befejezettnek. Az ide vonatkozó szakirodalomnak vázlatos bemutatása is messze meghaladná dolgozatom kereteit, így csak azokat az alapvetéseket idézem, melyek a továbbiakban munkám vezérfonalául szolgálnak.

A kultúra számtalan meghatározása (összefoglalásukat l. Niedermüller 1999: 98-102.) közül Goodenough szélesebb értelmű, a közös tudás gondolatát is magába építő definícióját tekintem kiindulási alapnak: „egy társadalom kultúrája abból áll, amit egy személynek tudnia vagy hinnie kell ahhoz, hogy a kultúra tagjai számára elfogadható módon cselekedjen, méghozzá bármely szerepben, amelyet a kultúra tagjai bármelyikük számára elfogadhatónak tekintenek” (Wardhaugh 1995: 192). Az idézetből világosan látszik, hogy az intellektuális és művészeti eredményekre összpontosító „magas” kultúrafelfogással szemben ő az úgynevezett antropológiai kultúra fogalmát

fogadja el, melynek részét képezhetik a szokások, a világlátás, a társadalmi szerveződés, a mindennapi tevékenységek, a nyelv, azaz mindaz, ami egy beszélőközösség közös produktuma, s ami identitását és kohézióját biztosítja. A másik tisztázandó elméleti kérdés a kultúra és a nyelv viszonya. Szoros kapcsolatuk elméletté fejlődő gondolata, mint tudjuk, a XVIII. század végére vezethető vissza, amikor is J. Herder, valamint Wilhelm von Humboldt kidolgozzák a világ nyelveinek, kultúráinak változatosságát hirdető téziseiket. Ezek értelmében a különféle népek azért beszélnek másképp, mert eltérően gondolkodnak, s azért gondolkodnak eltérően, mert nyelvük a körülöttük levő világ más tükrözésének módját kínálja fel számukra. A nyelvi relativitás eszménye majd Amerikában teljesedik ki a XX. században F. Boas (1858–1942), de leginkább E. Sapir (1884–1939) és tanítványa, Benjamin Lee Whorf (1894–1941) munkásságában. Nézeteik legerőteljesebb megfogalmazása Whorf nevéhez köthető, aki a nyelvek struktúrájára is vonatkoztatja e hatóerőt: „Az egyes nyelvek nyelvi háttérrendszere (más szóval grammatikája) nem pusztán az eszmék kifejezésére szolgáló reprodukáló eszköz, hanem az eszmék formálója, az egyén szellemi teljesítményének, benyomásai elemzésének, szellemi árukészlete szintetizálásának programja és irányítója” (idézi Wardhaugh, i.m. 194). A nyelv és a gondolkodás egymástól való függőségének legkézenfekvőbb bizonyítékaként a szemantikai szinthez, a szókincshez köthető példák szolgáltak. A valamely nyelv szókincsében meglévő, illetve hiányzó szavak utalhatnak arra, hogy beszélői hogyan viszonyulnak a valóság szóban forgó szegmenséhez vagy a külvilághoz általában. Az eszkimóknak érthető módon több szavuk van a hó különféle fajtáira, de nyelvünkől véve a példát, a napszakokat (*hajnal, reggel, délelőtt, dél, délután* stb.), a rokonsági kapcsolatokat jelölő szavak, egyes színneveink (*rózsaszín, narancssárga, citromsárga*) másképp látatják ugyanazokat a dolgokat, fogalmakat diákjainkkal. A szókincsnek a gondolkodásra gyakorolt mélyebb hatását bizonyító kísérletet ír le C. Kramsch. Megértéséhez tudnunk kell, hogy a navajo nyelvben két ‘felvesz’ ige van: egy a gömbölyű, labdaszerű tárgyak felvételére és egy a hosszú, flexibilis dolgokéra. A kísérletben részt vevő indián és angol gyerekek elé kék és sárga botokat és köteleket helyeztek, majd azt kérték, hogy válasszák ki azokat a tárgyakat, amik szerintük egy kiemelt kék kötélhez leginkább illenek. A legtöbb navajo gyerek a kék kötélhez sárga köteleket tett, míg az angolok kék botokat. Vagyis míg az utóbbiak a színük szerint rendelték egymás mellé a köteleket és botokat, a navajo gyerekek a nyelvükben meglévő két szó által sugallt elvet követték, s fizikai formáik alapján illesztették őket egymáshoz (Kramsch 1998: 13-14). A másik szint, a nyelvtani rendszer determináló szerepéről ugyancsak születtek tanulmányok, többek között Whorf tollából (idézi Wardhaugh, i.m. 195-96). Szempontunkból ennél is figyelemreméltóbb azonban Karácsony Sándornak a szuffixumhasználatunk és a gondolkodásunk összefüggését taglaló dolgozata (Karácsony 1985: 207-14).

A Sapir–Whorf hipotézissel, kiváltképpen annak a lexikára vonatkozó „bizonyítékai” szemben születtek ellenvetések, ennek ellenére osztom Claire Kramersch véleményét: az elmélet enyhébb változatának, vagyis annak az állításnak az érvényességét, hogy a nyelv mint kód igenis tükrözhet kulturális preferenciákat, illetve befolyásolhatja a gondolkodásunkat, az azóta keletkezett munkák inkább megerősítették, mint cáfolták (i.m. 14). Sőt a pragmatikai szempontú vizsgálatoknak köszönhetően az is egyre nyilvánvalóbb tényné vált, hogy az egyes beszélőközösségek kommunikációs céljaik elérésében saját szociokulturális elvárásaiknak megfelelően cselekszenek. A nyelv eltérő használata, a másfajta kérés stratégiaiak, köszönések, köszöntések, bocsánatkérisi módok, gratulálások stb. pedig ugyancsak kulturális sajátosságokat, értékeket testesítenek meg. Az elutasítás területéről véve a példát: a japánok híresek arról, hogy nem szívesen mondanak nemet, ezért előnyben részesítik az indirektebb stratégiaiakat. Ha angolul is az anyanyelvükben megszokott körülménnyességgel és homályossággal fogalmazták meg szándékukat, partnerük gyakran meg sem érti, hogy tulajdonképpen elutasított. A magyar bolti eladó a *Mivel szolgálhatok?* vagy *Mit parancsol?* kérdésekkel fordul a vevőkhöz (mára már majdnem teljesen kiszorította őket a *Can I help you?* tükörfordítása), holland kollégája viszont a számunkra meglehetősen udvariatlanul hangzó, de a holland kontextusban teljesen helyénvaló *Zegt U maar!* ‘mondja csak’ felszólítást szegezi nekünk.

A nyelv említett három szintje, a lexika, a nyelvtan, a pragmatika természetesen nem egymástól függetlenül töltik be kultúrahordozó szerepüket: a nyelv használatának mikéntje nem lehet független azoktól a formai eszközöktől, amelyek a beszélő rendelkezésére állnak.

2.2. A társadalmi szerveződéstípusok mint kulturális érték-hordozók

Szoros összefonódásukat példázzák dolgozatom további alfejezetei, melyekben a Goodenough kultúra-definíciójában szereplő egyik meghatározó tényező, a társadalmi szerveződés nyelvi tükröződésével, kulturális érték-ként történő megjelenésével foglalkozom. A témafelvetésben a Scollon–Scollon szerzőpárosnak (1995) a kultúra és a kommunikáció tágabb összefüggéseivel foglalkozó könyve volt segítségemre. Alaptézisüket idézve egy francia franciaságának, német németiségének, amerikai amerikaiságának jegyeit kommunikációjában kultúrájának egyéb más összetevői mellett a társadalmi szerveződésről, szűkebb értelemben az annak alapsejtjét képező családról vallott nézetei határozzák meg. A családot alkotó tagok egymáshoz való viszonya alapján a társadalmak két alaptípusa különíthető el: a hierarchikus és az individuális családmodellel bírók. Az előbbi szélső pólusát az ázsiai családok képviselik, melyeknek összetartó ereje a közös múltban, a megelőző generációk tiszteletében gyökeredzik. Egy ilyen közösségben minden tag meghatározott viszonyba születik bele, ahol jogai és kötelességei mind az elődeivel, mind az utódaival

szemben egyértelműen meg vannak szabva. A gyermek tehát kora éveitől kezdve „tanulja” a helyét, a hierarchikus viszonyból következő nyelvi és nem nyelvi viselkedési módokat. A másik oldalt képviselő individuális modern nyugati társadalmakban a család messze nem a legmeghatározóbb kapocs az emberek között; zártsága, az összetartozásból következő kötelezettségek az egyén előtt inkább önmegvalósításának gátjaiként jelennek meg. A kétfajta családi és társadalmi szerveződéstípushoz való tartozás jellegzetes különbségeket eredményezhet a nyelvi viselkedésben. Az individuum szabadságát legfőbb értéknek tartó rendszerekben az egyén a másokkal való kommunikációjában az egalitarizmusra helyezi a hangsúlyt, a hierarchikus rendszerben szocializálódó saját helyének pontos kijelölésére, az annak megfelelő megnyilatkozásokra, például a távolságtartásra, a tisztelet kifejezésére ott, ahol kell, avagy éppen a partnernek szóló egyedi, megkülönböztető gesztusok kifejezésére.

2.2.1. A távolságtartás és meghittség mint kulturális értékek

Nyelvünk több jelensége vall arról – közvetve vagy közvetlenül –, hogy a kettő közül alapvetően melyik társadalomfelfogás él bennünk. A személyes névmások és az egyéb megszólítási eszközök tanúsága szerint a magyar ún. T/V nyelv (a francia *tu/vous* tegező, illetve magázó alakok rövidítéséből használt megnevezéssel). Bár az ázsiai nyelvekénél szerényebb eszközök állnak rendelkezésünkre a társadalmi távolságtól, a hatalomtól és az egyéb tényezőktől (kor, nem stb.) függő hierarchikus viszonyok érzékeltetésére, formai teljességük figyelemreméltó. A nyugat-európai nyelvek kettős (francia *tu / vous*; orosz *tú / bú*) avagy hármas szembenállásához képest (német: *du / Ihr, Sie*) a magyarban ugyanis az egyes és többes számban elkülönülő, szimmetrikus, kettős megfelelésen alapuló alakzatot találunk. A manapság feléledni látszó – *-gal jelölt – alakoknak köszönhetően a férfiak akár azt is jelezni tudják, hogy a megszólított a női nemhez tartozik.

	egyes szám	többes szám
magázó	<i>ön</i> <i>maga</i> , <i>*magácska</i> , <i>*kiskegyed</i>	<i>önök</i> <i>maguk</i> , <i>*magácskáék</i> , <i>*kiskegyedék</i>
tegező	<i>te</i>	<i>ti</i>

A formák használatát meghatározott szociális és kontextuális tényezők befolyásolják. A magyaroknak – ahogy más T/V distinkciót alkalmazó nyelveken beszélőknek – a megfelelő névmás vagy a hozzá tartozó igeragozás kiválasztásával már a nyelvi interakció legelején el kell dönteniük, hogy a tiszteletet tükröző vagy informális-familis formákkal élnek-e, s azok közül melyekkel. A feladat elég összetett: a lehető leggyorsabban tudatosítaniuk kell magukban a szituáció jellegét, pontosan tisztában

kell lenniük saját kommunikációs céljaikkal, meg kell becsülniük partnerük társadalmi helyzetét, korát, fel kell mérniük a köztük levő távolságot stb. Szövevényes használati szabályaikban eligazodni nem egyszerű, ahogy ezt a témával foglalkozók kiemelik (Deme–Grétsy–Wacha (szerk.) 1987: 415.; Kiss 1995: 270-75.).

Hát még az egalitárius beállítottságú angol, amerikai diáknak! Tanárként persze adhatunk neki instrukciókat, de követésüket mindaddig felesleges, üres procedúrának fogja tartani (rosszabb esetben félreértelmezi őket, távolságtartó, túl formális, esetleg hideg magatartásnak tekinti használatukat), amíg meg nem értetjük vele a társas viselkedésünket irányító alapelveket, a saját rendszere és a magyar közötti lényegi különbségeket. Vegyük most ezeket sorra az angol diákok szemszögéből!

Az angol és amerikai *you* névmása barátságos gesztust jelentő, informális eszköz, amely mindenkit demokratikusan egyenlő távolságban tartván kétségkívül átsegít a kapcsolatfelvétel nehéz percein: „Being the great equaliser the English you keeps everybody at distance – not a great distance, but a distance” (Wierzbicka 1991: 47.). Ha azonban mindenkit azonos távolságban tart, az épphogy megismerkedett szomszédokat, a banktisztviselőt és ügyfelét, a professzort és diákját, az osztálytársakat, a régi barátokat, nem enged közel igazán senkit, vagyis az angolban – ahogy Wierzbicka is megjegyzi – valójában nincsen az interakcióban részt vevők meghitt viszonyára utaló névmás. Nekünk, magyaroknak angolokkal beszélve tehát a kezdeti, barátságosabb, könnyebb szakasz után más jelekből kell kiolvasnunk a személyünk iránt megnyilvánuló szimpátiát, az esetleges elutasítást, távolságtartást, azt, hogy hol is tartunk a kapcsolatépítésben.

Ez utóbbi azért fontos, mert a magyar inkább a személyközi kapcsolatok folyamatjellegére, fokozatosságára helyezi a hangsúlyt. A találkozás, bemutatkozás ebben az összefüggésben csupán valaminek a lehetséges kezdete, gépies esemény: oda sem figyelünk rá, hivatalos helyeken tudatosan kell kényszerítenünk magunkat a másik nevének a megjegyzésére. (Bocsánatos vétségnek számít valakitől utólag megkérdezni a nevét, míg az amerikaiaknál durva hiba.) A két személy közötti társadalmi távolság pontos felosztásának, érzékelésének ékes nyelvi bizonyítékai szó-készletünk ide vonatkozó szavai. A *vadidegentől* a *meghitt barátig* terjedő sor általában felállított rendje: *vadidegen / idegen / távoli ismerős, futólag ismer vkit, / személyesen ismer vkit, ismerős / régi, közeli/jó/megbízható ismerős / (munka-, katona)...társ/ barát/társ/ jó barát/igaz, odaadó, őszinte, szívbéli, testi-lelki jó kebelbarát, meghitt barát*. Az egyes kategóriák más-más jogokkal ruháznak fel, és eltérő kötelezettségeket rónak ránk. Belső szabályozóink viszonylag pontos támpontot adnak arról, kitől és hogyan kérhetünk el valamit, kinek mit mondhatunk, ha együtt megyünk fel a liften: a harmadikon lakó úrtól nem kérdezzük meg, hogy *mi újság*, a hogyléte felől sem érdeklődünk, a munkatársunknak feltesszük ugyan a kérdést, de formális választ várunk rá, a barátunktól ellenben elvárjuk a kimerítő,

őszinte beszámolót. A személyközi kapcsolatokban a beteljesülést a *meghitt barát, testi-lelki jó barát* státuszok jelentik. Fő értékük, az a szoros viszony két ember között, amelyben egyéniségük határai szinte egybemosódnak, eggyé válnak, messze nem ily vonzó és kívánatos cél az angolszász kultúrákban, mert óhatatlanul magával vonja az ott centrális értéket képviselő „*privacy*” sérülését. (A magyarban és több más európai nyelvben ismeretlen fogalom az egyén másoktól való sérthetetlenségének állapotát jelenti.)

Visszatérve az „önöző”, magázó, tegező alakokhoz, igazi feladatuk tehát az, hogy kövessék a kapcsolatépítés lépcsőfokait, támpontokat adjanak annak pontos érzékeléséhez: az önözés a nagyobb távolság, az ismeretlenség, a tisztelet (vagy mindegyik fogalom együttes jelenlétének), a magázás az egyenrangúak közötti távolság érzékeltetésének módja. A tegezés választóvonal, sajátos jelzés a kommunikációs partnerek között. A feljogosító okok két fő típusát különböztetem meg.

Jelölhet hasonló státuszról vagy a beszélő magasabb pozíciójából eredő társadalmi szolidaritást. Az előbbinél a beszélő és hallgató egy közösséghez, csoporthoz tartozik, s a tegezés üzenete így foglalható össze: ‘annyi időm vagy, mint én’; ‘ugyanazt teszed, mint én’; ‘ugyanabban a helyzetben vagy, mint én’ stb. Az utóbbinál a hatalom birtokosának udvariassági gesztusa, közelítő magatartásának nyelvi jele. Be kell ismernünk, hogy e tényezőkhöz ma már nem rendelhetők kötelező érvényű „tegezési” szabályok, vagyis míg a magázást viszonylag egyértelmű normák irányítják (ismeretlenség, hatalom, alárendeltség, tisztelet, kor, nem), a társadalmi kontextushoz köthető tegezés a felek akarától, belátásától, megegyezésétől függ: a fiatalok például szinte kivétel nélkül tegeződnek, az azonos korú felnőttek esetében azonban már az esetek zömében „nem elég” a közvetlenebb alak használatához. Egy munkahelyen ebből adódóan többféle szabály is irányíthatja az ott dolgozók viselkedését: az azonos korúak, a közel azonos pozícióban levők tegeznek egymást, míg főnöküket magázzák, a főnök tegezheti az alkalmazottakat, a nők a nőket inkább tegeznek, az idősebb férfiakkal hol igen, hol nem stb.

Az ún. belső indíttatású tegezés a beszélő és hallgató különleges belső viszonyán alapul. Üzenete ebben az esetben: ‘te közelebb állsz hozzám, több vagy, más vagy nekem, mint a többiek’, ‘egyedül vagy számomra, amit azzal is kimutatok, hogy másképp szólítalak meg’.

Mind a társadalmi tényezők, mind pedig – sőt még inkább – a belső, pszichés meghatározók azt nyomatékosítják, hogy a tegező alak nyelvünkben a két fél valamilyen fokon létező közösséget, sajátos viszonyukat, a beszélőpartner másoktól való megkülönböztetését hivatott jelképezni. E funkciók tükrében egy mindenkire vonatkozatható megszólítási forma a legfőbb értékeket „lopja ki” a két ember viszonyából, „történetüket”, figyelmük egyediségébe, személyességébe vetett hitüket.

2.2.2. A csoporton belüliség attitűdje – a szubjektivitás, személyesség mint kulturális érték

A társadalmi szerveződési típusok fontos velejárója a csoportok tagjainak kapcsolata más csoportokéival. Az individualizmus és a kollektívizmus közötti lényeges kulturális különbség az, ahogy a tagok saját csoportjukról és másokról szólnak, ahogy saját helyüket meghatározzák a közösségükben. Az egyén szabadságát hirdető társadalmakban – mint mindent – a közösségek létét is a változás, a pillanatnyiság, a keleti típusúaknál jóval alacsonyabb szintű összetartó erő jellemzi. Nem kell hosszasan bizonygatnom, hogy az azonosulási kötelezettség kényszerétől felszabaduló individuum inkább képes objektív, távolságtartó magatartás tanúsítani saját csoportjával szemben. Ennek egyik árulkodó nyelvi megnyilvánulása Wierzbicka szerint az a külső nézőpont, ahogy az angolszász népek saját országukról, népükről szólnak. Amikor a csoporton belüli attitűdöt előnyben részesítő népek, így például a lengyelek a *nasz naród* ('népünk') kifejezéssel említik országukat, emezek a hivatalos elnevezéseikkel vagy más távolságtartó alakzattal: *United State of America, U.S.A., this country*.

A magyar nyelvben a *haza* szó megléte, szinte kizárólagosan birtokos személyjellel való előfordulása (*hazám, hazánk*), de az *ország, Magyarország, nemzet, nép* szavak megegyező toldalékolása is a közösséggel való azonosulás hosszú évszázadok óta létező írott, íratlan törvényének meglétére utal. Bizonyítékul álljon itt néhány kevésbé ismert idézet: „*Az ilyen beszéddel teli a Szentírás, melyhez hozzá kell szokni annak, aki olvassa. Könnyű pedig hozzá szokni a mi népünknek.*” (Sylvester János: A magyar nyelvnek és a Biblia nyelvének képes beszédéről. Újszövetség-fordítás.); „*Ó kedves nemzetem, hazám, édes felem!*” (Rimay János: A magyar nemzetnek romlása s fogyása); „*Bölcsőm, vigasztalom, / Dajkám és ápolóm: / Szép Magyarországom!*” (Thaly Kálmán: Rákóczi Ferenc búcsúdala); „*Kicsi országom, példás alakban / Te orcádra ütök.*” (Ady Endre: Föl-földobott kő); „*S az olasz szív nem lehet emlékektől gyötörtebb... / mint én, ha földeden bolyongok, bús hazám!*” (Babits Mihály: Itália). Természetesen találkozhatunk a szóban forgó szavak birtokos személyjel nélküli előfordulásával is, de ilyenkor az író tudatosan helyezkedik kívül nemzetén, mert éppen hibáit ostorozza (Berzsenyi: A magyarokhoz), vagy hallgatója, illetve az általa megszólított nézőpontjával azonosul („*Isten, áldd meg a magyart... / Megbünhödté már e nép...*”). A kétféle alak emocionális üzenetében rejlő lehetőségeket gyakran aknázzák ki költőink, sokszor akár egy versen belül is (a kezdő strófa után a Himnuszban is a közösségvállalást, az azonosulást jelentő formák lépnek az előzők helyébe: „*Őseinket felhozád...*” De talán a legszebben Radnóti ötvözte egy sorba őket: „*...nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt / kis ország...*”

Ha a jelen helyzetről kellene képet adnunk, azt kell mondanunk, hogy az azonosuló csoportmagatartás hagyománya az idegen nyelvi magatartásminták hatásá-

ra fellazulóban: a médiumok nyelvében minden bizonnyal az objektív attitűdű említések vannak túlsúlyban (*Magyarország* gazdasági helyzetéről szólnak, és nem *házánkéról*). Általános iskolai tankönyvekben mindkét típusra találtam példát.

Az azonosuló attitűd velejárójának tekinthető szubjektív, személyes hangnemnek az előzőeknél prózaibb, mindennapi megnyilvánulása a magyar beszélő partneréhez forduló, hallgatóorientált magatartása a diskurzusokban, beszédaktusokban. Az anyanyelvében objektív, kívülálló szemlélethez szokott idegen ajkúnak mind-ebből a formai következmények a szembetűnők: jóval többször hallja ugyanis a 2. személyű személyragot, birtokos személyjelet, illetve kell ezeket használnia. Vegyük például egy egyszerű adatlap kérdéseit magyarul: *neve, születési helye, állandó lak-helye* stb. A tévében, rádióban, de a bankokban, üzletekben is ügyelnek arra, hogy a megszólítások személyességet sugalljanak: *tisztelt nézőink, hallgatóink, ügyfe-lünk*. Sajnos, szinte naponta hallhatjuk, hogy a bemondók a *köszönjük a figyelmü-cket* helyett a *köszönjük a figyelmet* mondattal búcsúznak. A koccintáskor mondott *egészségedre, egészségére, egészségetekre, egészségükre* szavak a grammatikai esz-közöknek köszönhetően utalnak társaságunk tagjainak számára, a kapcsolatunk minőségére, sőt ha úgy akarjuk, a hallgatóorientált attitűdöt felválthatjuk az azono-sulóval (*egészségünkre*). A birtokos személyjeleket persze célzatosan is elhagyhat-juk, gondoljunk a testrészekkel való használatukra. Az orvosnál nyugodtan panasz-kodunk így: *fáj a fejem, a torkom, a jobb kezem, a fogam*. Ám abban a pillanatban, amint tabunak tekintett testrészeket kell említenünk, objektív, kívülálló attitűdöt veszünk fel (ahogy orvosunk is tapintatból ezt teszi), *s alhasi, a gyomorszáj körüli* stb. fájdalokat említünk.

A kétféle szemlélet különbségének jellegzetes példái (szinte észre sem vesszük már idegenségüket) a reklámok rosszul sikerült, magyartalan fordításai. Hogy csak kettőt idézzek a bármelyikünk fürdőszoba-polcán levő tégelyekről: *Vigye fel a ...-t az arcra; Használata megvédi a bőrt...* Érthetetlen, hogy a külföldi cégek „marke-ting menedzserei” miért nem ismerik fel a birtokos személyjel hiányából követke-ző esetleges negatív hatásokat, a személyes hang meggyőző szerepének hasznos voltát a magyar fogyasztóknál.

A beszédaktusok körében végzett kutatásaim ugyancsak azt támasztják alá, hogy a vizsgált nyelvekben tapasztaltaknál gyakrabban élünk a személyes megszólítás lehetőségével. Például a viselkedési szabályokat tekintve hozzánk legközelebb álló németben a 21 bocsánatkérésként előforduló forma közül mindössze 4 hallgatóori-entált (*Entschuldigen Sie; verzeihen Sie, vergib mir, kannst Du mir verzeihen?*), a többi személytelen (*Verzeihung, Entschuldigung*) vagy a beszélő nézőpontját ma-gában foglaló, azaz egyes szám első személyű: *Ich bitte um Entschuldigung/ Verzeihung; das tut mir leid* (Vollmer–Olshtain 1989: 207). A magyarban a 28 alak-változat közül már 10 ilyen van: *bocsánatodat kérem; elnézésedet kérem; bocsáss*

meg; ne haragudj; kérlek, ne haragudj/bocsáss meg; nézd el nekem; ha most eltekintesz; légy velem elnéző; ne vedd zokon; meg tudsz nekem bocsátani?

Addig, amíg a vitathatatlanul egyszerűbb *boldog névnapot* ki nem szorította hagyományos köszöntőinket, így kezdtük mondandónkat: *születésnapod alkalmából...* De kedveskedtünk az ugyancsak második személyű tárgyat bennfoglaló *Isten éltesen!* köszöntéssel is.

Dolgozatomban a társadalmi szerveződés-, valamint a kapcsolatrendszer-felfogásunkból következő, a nyelvünket tanulóban tévHITEKET, kommunikációs zavarokat okozó jelenségekkel foglalkoztam. Feltárásuk hitem szerint nemcsak jobb megértésünket szolgálja, de abban is segít, hogy érthetetlen nehézségekből sajátos kulturális értékké váljanak számukra.

IRODALOM

- DEME László – GRÉTSY László – WACHA Imre (szerk.)(1987): *Nyelvi illemtan*. Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó
- KARÁCSONY Sándor (1985): Nyelvünk grammatikai magyarsága. In: *A magyar észjárás*. Magvető, Budapest, 207-214.
- KISS Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- KRAMSCH, Claire (1998): *Language and Culture*. Oxford University Press
- NIEDERMÜLLER Péter (1999): A kultúraközi kommunikáció. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris. 98-102.
- SCOLLON, R. – SCOLLON, S (1995): *Intercultural communication*. Blackwell Publishers Ltd., Oxford
- VOLLMER, H. J. – OLSHTAIN, E. (1989): The language of Apologies in German. In: B. Kulka – S. House – J. Kasper (eds.): *Cross-cultural Pragmatics*. Norwood, N.J.: Ablex
- WARDHAUGH, Ronald (1995): *Szociolingvisztika*. Osiris-Századvég, Budapest
- WIERZBICKA, A (1991): *Cross-cultural pragmatics. The semantics of human interaction*. Berlin, Mouton de Gruyter